

Михальченко М. І.

РОЗКОЛОТІСТЬ УКРАЇНИ ЯК ГАЛЬМО ЇЇ ПРОГРЕСУ: ЧИ Є НАДІЯ?

Рассматривается феномен раскола Украины, исследуется множество линий и плоскостей этого раскола. Выявлены исторические корни раскола и их последствия. Анализируются проблемы развития Украины в XXI веке. Показано влияние нынешних проблем, в частности - идентификации, на перспективы евроинтеграции Украины.

Розглядається феномен розколу України, вивчається багато ліній та площин цього розколу. Виявлені історичні коріння розколу та їх наслідки. Аналізується проблема розвитку України у XXI сторіччі. Показаний вплив сьогочасних проблем, у тому числі - ідентифікації, на перспективи євроінтеграції України.

Are examined the phenomenon of split of Ukraine, the great number of its lines and planes is explored. The history roots of split and their consequence are exposed. The problems of development of Ukraine in XXI age are analysed. Influencing of present problems is shown, in particular, authentications, on the prospects of eurointegration of Ukraine.

Фраза «Україна ціннісно розколота» стала звичною, усіма визнаною. Але мало хто, навіть відомі суспільствознавці, досліджує лінії розколотості. Частина з них вважає, що така лінія одна, і це розкол між західною і східною ціннісними орієнтаціями окремих людей, партій, регіонів. Чи справді це так?

1. Структурно-функціональна розколотість України

Варто відштовхуватись від гіпотези, що Україна розколота в багатьох площинах, за різними критеріями. І цьому є підстави – історичні, економічні, політичні, моральні. Тому можна знайти багато ліній розколів, хоча усі вони визначаються базовим критерієм – історичним.

У ХХ століття Україна як територія увійшла структурно розколотою між двома імперіями – Російською і Австро-Угорською. Українські території в них відігравали різну функціональну роль. Та, що належала Російській імперії, переважно використовувалася як промислова база, а тільки потім як сільськогосподарча. Австро-Угорщина використовувала українські території у першу чергу як сільськогосподарчу базу, другорядно – як промислову (нафта, вугілля, дрібна і середня промисловість). Коли ж до влади в Росії прийшли більшовики, то в межах своєї концепції індустріалізації вони прискореними темпами розвивали важку і середню промисловість, видобування корисних копалин. Коли ж Західна Україна увійшла в СРСР, план індустріалізації був перенесений і на її терени. Україна, як «житниця СРСР», теж використовувалася потужно, але сільське господарство було на другому плані радянської політики. Воно механізувалося дуже повільно, головний наголос робився на експлуатації фізичної праці селян.

Незалежна Україна отримала в спадок розвинену видобувну і важку промисловість, могутній військово-промисловий комплекс і відстале, слабо механізоване сільське господарство. І це в умовах, коли СРСР програв науково-технічну революцію 60-70-х рр. ХХ століття, а його промисловість, за висновками західних експертів, назавжди відстала від технологічно розвинених країн. Незалежність України ще збільшила тягар застарілої, антигуманної промисловості і нерозвиненого сільського господарства. Промисловість працювала, вугілля добувалося, а жителям України від цього було не легше. Конкурентоздатна продукція вивозилася за кордон, гроші промисловці і підприємці залишали там, ставали мільйонерами. Внутрішній же ринок залишався порожнім і заповнювався малоякісним експортом.

Україна стала заручницею відсталої промисловості, а її працівники – заручниками старих технологій і носіями традиційного «промислового і військово-промислового мислення», що нібито вони є носіями прогресивного мислення. Чим більше закуповувалося газу в Росії, чим більше виплавлялося чавуну і сталі, чим більше вироблялося продукції хімічних підприємств, а потім усе вивозилося за кордон, де гроші і залишалися, тим бідніше ставала основна маса населення, тим багатше ставала купка багатіїв, експлуатуючи вкрадену промисловість і людей. І що є парадоксальним, жорстко експлуатована робоча сила на шахтах і заводах завзято відстоює інтереси мільйонерів і мільярдерів. Спрацьовує традиційне мислення, вона захищала інтереси більшовицької бюрократії, а тепер інтереси нових «хазяїв життя».

На структурно-функціональну розколотию України працює і Росія, яка підтримує експортно-олігархічну модель економіки України. Причому вона частково робить свідомо, утримуючи Україну на «голіці» дешевого газу і стримуючи розвиток енергозберігаючих технологій, частково несвідомо, впливаючи прикладом розвитку патріархальної індустріальної країни, навіть не висуваючи стратегій переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства. Це дозволяє існуючому напівтоталітарному режиму Росії приховувати, що шлях до постіндустріального, глобального інформаційного суспільства покаже росіянам, в яких негуманних, некомфортних умовах живе більшість населення і ускладнить маніпулювання громадською думкою.

Політичні і економічні кола України, що працюють в річищі цінностей патріархальної індустріальної країни, не бажають її модернізації й не пускають країну в майбутнє, де населення житиме у достатку. І ніякі ідеологеми (а може й міфологеми) про «традиційні зв'язки», «дружбу народів» не можуть прикрити інтереси олігархів, націлені на прискорену, нищівну експлуатацію природних ресурсів і робочої сили. Традиційно-патріархальна індустрія, характерна для технологічно відсталих суспільств, і модерністські прагнення частини населення України є економічним підґрунтям цивілізаційно-ціннісного розколу країни на Схід і Захід, на прихильників євразійського і європейського (євроатлантичного) шляхів розвитку.

2. Український проект ХХІ століття

В ХХІ столітті багато говориться про виклики сучасності, але недостатньо досліджуються причини їх актуалізації і небезпеки неприйняття як дороговказів історії. І проблема тут не тільки в глобалізації світу та його інформатизації. Існує три провідних виклики людству, які стали очевидними після завершення третьої світової війни, яка носить назву «холодна», але завжди була «холодно-гарячою», якщо згадати жорстке протистояння між НАТО і Варшавським Договором у всіх куточках Землі з допомогою зброї, стимуляції революцій і контрреволюцій. Пропагандистсько-психологічна складова («холодна») була лише частиною третьої світової війни.

Перший виклик – зміна форм технологій формування і функціонування влади. Висновок, що економічна влада визначає сутність політичної влади, залишається вірним і в ХХІ столітті. Але нові засоби обробки виборців і технології демагогії, напрацьовані в ХХ столітті в тоталітарних суспільствах (комуністичні, фашистські, демагогічно-демократичні, диктаторсько-популістські тощо), були узагальнені, уніфіковані і модернізовані на основі нових інформаційних технологій. Це дозволило замість формальної влади народу (де нібито головний – homo politikus) застосувати нові форми володарювання фінансових корпорацій. Відбулося діалектичне повернення ситуації Середньовіччя на новій основі. Якщо в Середньовіччі французький король міг сказати: «Держава – це я», то в ХХІ столітті економічні корпорації відкинули «маскувальні сітки» влади народу, які застосовувалися в ХІХ-ХХ століттях, і можуть відверто заявити навіть в наймогутнішій країні – США: «Держава – це ми» і послати

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

воювати американських солдат в будь-який куточок Землі за інтереси корпорацій. Економічний вплив перетворюється в політичний, корпорації приватизували державу.

Другий виклик, пов'язаний з першим, – цивілізаційний конфлікт між старими формами володарювання (економіко-політичними) і новими способами суспільного життя: високі технології, інформаційне суспільство, прагнення до реальної демократії, диктатура права тощо. У всіх країнах продовжило зростати протистояння влади і громадянського суспільства, влади і громадянина, який стає (або прагне стати) більш автономним, більш незалежним від влади. Цей цивілізаційний конфлікт породжує деполітизацію населення, сприйняття політики як «брудної справи», а влади як корумпованої сили, яка заважає жити вільно громадянину. Звідси мала активність виборців під час виборів, негативна оцінка політиків усіх спектрів.

Третій виклик – відновлення військово-політичного протистояння «великих країн» (одні країни великі за економічним потенціалом, другі за територією і накопиченою ядерною зброєю, треті – за населенням тощо). Але на відміну від 50-80-х рр. ХХ ст., сьогодні військово-політичне протистояння не на ідеологічній основі між країнами Варшавського договору і НАТО, а на основі боротьби за ресурси. Три країни – США, Росія і Китай – вже включилися у це протистояння, де навіть ЄС грає другорядну роль. Особливо небезпечне протистояння «друзів» – Росії і Китаю – за життєвий простір, як би воно не маскувалося участю в одних і тих же економічних союзах. США відгороджені від Китаю океаном, а Росія (і Казахстан) відкриті для повзучої демографічної, економічної і територіальної експансії.

Міф про глобальний «виклик тероризму» не відповідає дійсності. Тероризм був методом політичної і економічної боротьби між релігіями, державами, блоками завжди, сьогодні не більше, ніж в часи протистояння Риму і Карфагену, хрестових походів, імперій Чингізхана і Тамерлана, нацистів і більшовиків. Проблема тероризму актуальна, але вона не глобальна і є лише похідною від сукупності і факторів регіонального протистояння: арабів та Ізраїлю, Англії та Ірландії, всередині Росії, Туреччини тощо.

Україна не може не бути втягнута в нове протистояння «великих країн». Але виникне питання – на чиему боці? Цивілізаційно-ціннісна розколотість країни дає шанси як Росії, так і США в приєднанні країни до своїх військово-політичних блоків – «Ташкентського договору» і НАТО. Китай майже не має механізмів впливу ні на цивілізаційно-ціннісне визначення України, ні на залучення нашої країни у свою військову політику.

Значна частина інтелектуальної еліти (а інтелектуальна еліта в Україні більш масова, ніж у більшості рівновеликих країн Заходу. На жаль, вона відсторонена від прийняття державних рішень олігархічними фінансово-промисловими кланами) прийняла європейську і євроатлантичну орієнтацію. В тому числі столиця, Сходу і Півдня України. Але «п'ята колона» в Україні, яку складають деякі політичні партії професійної орієнтації, численні організації, які напряду фінансує Росія, проросійські ЗМІ не тільки поки що досить успішно грає на старих, частково ще радянських антизахідних стереотипах громадської думки українського багатонаціонального населення (української політичної нації), але й веде активну антиукраїнську політику в середині країни і за рубежем. Тільки внутрішня слабкість української держави та недостаток політичної волі її керівництва не дозволяє застосувати усю могутність закону проти антиконституційної діяльності «п'ятої колонії». При цьому демократія в Україні дозволяє тим людям, яким подобаються євразійські цінності і спосіб життя в Росії, спокійно емігрувати в Росію, де вони можуть насолоджуватися цінностями «суверенної», «керованої» демократії, брати участь у новій кавказькій війні і в захисті східних кордонів Росії. Безмежні простори Сибіру, Далекого Сходу, Якутії і Чукотки

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

давно чекають їх. При цьому це відноситься не тільки до росіян, а до усіх, хто не сприймає незалежність України.

Отже, якщо говорити в конструктивному плані, проблема зміцнення української держави і територіальної єдності країни є головним політичним пріоритетом політичного розвитку країни.

Конструктивний цивілізаційно-ціннісний виклик для України складається з декількох елементів. По-перше, не емоційно, а раціонально її народ повинен довести, що спроможний зробити повноцінну державу не за формальними ознаками, а за реальними, як політичний, економічний, правовий, освітньо-науковий, соціальний механізм. Щоб українофоби в Росії, які б посади вони не займали, не могли заявити, що «Україна – не держава», а українська мова не перспективна.

Можна зрозуміти філософію російських шовіністів (якої би національності вони не були), які у паніці, що існування незалежної, суверенної, демократичної України – це не тимчасово, а назавжди (між іншим, Росія внутрішнє слабша, ніж Україна. Вже сьогодні такі її республіки, як Татарстан, Башкортостан, Чечня є майже суверенні країни всередині федерації. І це тільки початок). І чим вище буде рівень захисту національних інтересів України, тим істеричніше буде реакція російських шовіністів і «п'ятої колони» в Україні. Особливо непокоїть їх європейська і євроатлантична інтеграція України.

По-друге, влада і населення України повинні швидше визначитися, яким повинен бути сучасний український суверенітет. Міфи про нейтралітет в умовах сучасної глобалізації, в ситуації ціннісно-цивілізаційної розколотості – це може бути елементом політичної боротьби, але не раціональної, прагматичної політики. В сучасному світі глобальні політичні й економічні союзи, асоціації, організації визначають не тільки пріоритети розвитку світу, але й технології міждержавного співробітництва. Такі унікальні держави, як Швейцарія, можуть існувати тому, що усі країни світу зацікавлені мати унікальну систему банків («світовий сейф»), щоб зберігати там гроші. Австрія, Швеція постійно і добровільно обмежують свій суверенітет заради співпраці з ЄС, НАТО, МВФ, Світовим банком, регіональними співтовариствами. Україна не має ні політичних, ні фінансово-економічних інструментів інституалізації і збереження статусу нейтралітету. Тому вона зобов'язана історією ціннісно-цивілізаційно визначитися. Крім того, варто враховувати, що Україна типова ведена держава, а не ведуча. І таких держав у світі і Європі більшість. Так склалися історичні умови, і їх Україна не зможе змінити, скільки б ми не кричали, що ми «великі і могутні». Інші держави відіграють провідну роль у світі і Європі.

По-третє, треба, нарешті, Україні через свої владні органи, а може й шляхом референдуму визначитися, якою за формою і змістом є наша держава – президентська, «президентсько-парламентська», парламентська республіка. Безкінечні дискусії з цього приводу не тільки зміцнюють невизначену форму «перехідної», «транзитної» держави, але й послаблюють суверенітет, дозволяють зберігати надію на падіння незалежної України внутрішнім і зовнішнім ворогам країни.

По-четверте, Україні слід враховувати небезпеку створення вісі «Париж-Берлін-Москва» з антиукраїнською позицією під тиском Росії. Хоча ця «вісь» носить антиамериканський характер, щоб обмежити вплив США у Європі і світі, але вона є частково і антиукраїнською, оскільки країни цієї «вісі» вважають Україну потенційним союзником США. Ця «вісь» має суперечливі цілі. Росія вважає, що за рахунок тиску в енергетичній сфері на Німеччину, Францію, Нідерланди, Угорщину і ще на деякі країни, вона стратегічно виграє в аспекті відродження «наддержави» – Російської імперії. А чи не виявиться так, що Німеччина «грає» Росію (як Німеччина використовувала СРСР у 1933-41 рр.), щоб стати гегемоном у Європі?

3. Ідентифікаційна проблема як гальмо євроінтеграції

Україна зависла у межичасі між минулим і майбутнім у перехідному стані і сама створює собі проблеми як в середині країни, так і в міжнародних відносинах, тому що в країні є достатньо могутні сили, які заважають ідентифікації України як незалежної і суверенної держави і самоідентифікації населення як громадян цієї держави. Спочатку провідну роль у цій негативній діяльності грали комуністи і радикали, які визначали себе як різні групи соціалістичної орієнтації, налаштовані на політичний союз з Росією або на створення так званого «слов'янського» союзу на етнічній основі. З падінням авторитету цих сил порожню нішу почала заповнювати Партія регіонів, яка почала залякувати країну розколом, сепаратистськими гаслами, використовуючи демагогію в питаннях «захисту» російської мови і культури.

В соціумах, де не вирішена ідентифікаційна проблема, виникає драматична ситуація: суспільство балансує на межі буття і небуття. Здавалося, що в Україні ця ситуація не буде такою гострою, оскільки український етнос складав абсолютну більшість населення. Наприклад, в країнах Балтії корінні народи мали невелику перевагу перед приїжджими, але за рахунок згуртованості і політичної волі керівництва досить ефективно вирішили проблему ідентифікації. Там більш актуальна проблема набуття громадянства емігрантами. В Україні ж проблему ідентифікації гальмує не стільки громада росіян, скільки значна кількість русифікованих українців, які не бажають вчити державну мову, вороже ставляться до культури власного народу тощо. Тому в державі виникла криза ідентифікації і ціннісно-цивілізаційної визначеності. Цій кризі сприяє невиконання Конституції і законів владою і громадянами, втручання інших держав у внутрішні справи України, низька політична активність молоді, що дозволяє пенсіонерам визначати майбутнє України через значно вищу активність на виборах, в акціях деструктивних політичних сил тощо.

Тому Україна трансформується дуже повільно, часом стихійно, як кажуть, «дрейфує без руля і вітрил», особливо в сфері політико-правового розвитку. Багато говориться про модернізаційні сценарії ідентифікації і розвитку, але часом це виявляється як волюнтаризм законодавчої і виконавчої влади і блокування реформи судової системи.

Ідентичність у сучасному суспільстві – плюралістична і є певною результуючою, що утворюється шляхом узгодження різних закономірностей, тенденцій, інтересів, позицій. Вона складається з різних вимірів ідентифікаційних механізмів: національно-культурного, історичного, соціально-економічного, політичного, геополітичного, ідеологічного. Особливість України полягає в тому, що після розпаду СРСР вона опинилась, як ми вже говорили, у політичному і культурно-історичному вакуумі, у межичасі. Відомий досвід державності на початку ХХ ст. був нетривалим. Крім того, радянською історіографією він подавався односторонньо, лише як буржуазно-націоналістичний. Більшість населення незалежної України була вихована саме на таких уявленнях про певні періоди власної історії, а тому дана ідентифікаційна модель не стала орієнтиром для всіх громадян.

На динаміку сучасного розвитку України варто поглянути і через призму культурологічного підходу, відповідно до якого вплив культури на суспільно-політичні процеси, її місце й роль у соціумі визначаються неоднаково. Між економічними процесами й оточуючим культурним середовищем не існує однозначної детермінованості, як вважалося у вітчизняному суспільствознавстві протягом тривалого часу. Не можна твердити, що культура визначає економіку або, навпаки, що економічні чинники в усіх випадках є детермінантами культури. Специфіка залежності повинна з'ясовуватися конкретно кожного разу, оскільки визначаються конкретно-історичними умовами, специфікою епохи, суб'єктивним фактором тощо.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ СУЧАСНОСТІ

Модернізація поряд із перетвореннями технолого-економічного плану та трансформацією соціокультурних інституцій й систем цінностей має ще один напрям свого розгортання. Вона незмінно супроводжується формуванням відповідного їй типу особистості, тобто вона пов'язана з глибокими зрушеннями у світогляді й світосприйнятті людини, зі зміною її ставлення до життєвих проблем, соціуму й цивілізації. Отже, відтворення суспільства можливо тоді, коли воно міняється відповідно до змін у його культурі, образу мислення індивіда. В протилежному випадку має місце соціальна дезінтеграція. Інакше кажучи, у процесах соціального самопізнання відновлюється втрачений культурно-цивілізаційний вимір, якому надається фундаментальний зміст.

Фундаментальною основою українського культурно-цивілізаційного визначення виступає його багатовимірність, що презентована низкою політичних і культурних структур (національних, релігійних, субтериторіальних). Їх наявність породжує суперечливі тенденції, сфери дезорганізації, соціального розколу, продукуючи «розриви культурної тканини». Але її зворотна сторона – це здатність переборювати виникаючі протиріччя й конфлікти, створювати оригінальний синтез і продукувати світокреаційні ідеї. При цьому цивілізаційний синтез має здійснюватися в режимі діалогу (політичного, культурного, релігійного, ідеологічного), коли кожен громадянин країни бере участь у суспільному житті на рівноправній основі. Тобто його свобода полягає у праві на реалізацію власної ідентичності, що значною мірою залежить від суспільного середовища, котре повинно створювати для громадянина необхідні матеріальні, моральні та культурні передумови, в яких та серед яких він може вільно обирати собі свій спосіб самоідентифікації.

Вирішальним кроком структурної перебудови українського соціуму повинен стати демонтаж фундаментального формоутворюючого принципу – ідеї побудови «суспільства як держави» і створення життєздатних інституцій громадянського суспільства, з одного боку. А з іншого, – підвищення ефективності функціонування державних інституцій. Як зазначає сучасне суспільствознавство, без ефективної держави не може бути ніякої демократії й тим більше ринкової економіки. Водночас надмірне одержавлення усього суспільного життя (тоталітарна держава) веде до смерті демократії і свободи.

Таким чином, перехідний період в Україні є складним та суперечливим явищем, який реформаторами описується в реформаторсько-ринковій термінології та подається як необоротний та поступальний рух до визначеної мети. Щодо необоротності та поступальності – з цим ще можна погодитися, а ось щодо визначеної мети – здається, що пострадянська доба по кількості ілюзорних програм перевершила добу радянську. Найбільш показовим тут є уявлення про країну у стані перехідності «від» і «до». Від тоталітаризму, імперії, адміністративно-командної економіки до ринкової, до демократичного суспільства і правової держави. Водночас суспільний розвиток не завжди «підкоряється» програмам партій і лідерів, тому що прорахувати усі його фактори дуже важко. Елемент самоорганізації суспільства (синергетичності) в деякі періоди може перекреслити будь-яку програму. І це потрібно враховувати в соціальному проектуванні розвитку та ідентифікації суспільних груп, верств, самоідентифікації особистостей. Міф про здійснений перехід до демократії і ринкової економіки дозволяє владним елітам активно маніпулювати суспільною свідомістю і водночас впроваджувати зміни, але значною мірою патологічні. Тому перед суспільною наукою стоїть важливе завдання – показати реальні досягнення українського суспільства і визначити реальні цілі і механізми їх реалізації на шляху України в цивілізоване майбутнє.